

FLORIAN PLIT

Institute of Geography, Jan Kochanowski University in Kielce
Kielce, Poland
e-mail: fplit@ujk.edu.pl, florainplit@wp.pl

BADANIA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO SZANSĄ NA INTEGRACJĘ POLSKIEJ GEOGRAFII? ARTYKUŁ DYSKUSYJNY

STUDIES OF THE CULTURAL LANDSCAPE AS AN OPPORTUNITY FOR THE INTEGRATION OF POLISH GEOGRAPHY? DISCUSSION PAPER

Streszczenie

Termin krajobraz kulturowy w geografii polskiej funkcjonuje co najmniej od 1829 r. Ma nieco odmienny zakres znaczeniowy niż landscape i Landschaft. Badania krajobrazów kulturowych w Polsce po 1945 r. uległy marginalizacji, ale po 1989 r. wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym i regionalizmami przyczynił się do ich ożywienia i uznania za społecznie ważne. Nowe perspektywy otwierają też „ustawa krajobrazowa” z 2015 r. i paneuropejskie zainteresowanie krajobrazami kulturowymi. Działalność Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG przyczyniła się do zmniejszenia chaosu terminologicznego i popularyzacji problematyki krajobrazowej. Holistyczna natura krajobrazów sprawia, że ich badanie wymaga podejścia interdyscyplinarnego, co stwarza korzystne warunki do integracji geografii.

Abstract

The notion of cultural landscape has been in use in Polish geography since at least 1829. This notion has a somewhat different meaning from that of “landscape” or “Landschaft”. The study of cultural landscapes in Poland was marginalised after 1945, but since 1989, an increase in interest in cultural heritage and regionalism has contributed to the revival of this field of study, and to an enhanced perception of its social importance. Due to the “landscape law” of 2015, and to the general interest in cultural landscapes in Europe, new opportunities are constantly developing in this field. The Commission for Cultural Landscapes of the Polish Geographical Society has been effective in terms of diminishing terminological chaos and popularising the subject of landscapes. The holistic nature of landscapes makes it necessary to apply an interdisciplinary approach, thereby creating advantageous conditions for the integration of geography.

Słowa kluczowe: krajobraz, krajobraz kulturowy, integracja geografii

Key words: landscape, cultural landscape, integration of geography

WPROWADZENIE

Dyskusje o dualizmie geografii nie są wprawdzie tak stare jak sama dyscyplina naukowa, ale sięgają co najmniej prac Vareniusa (połowa XVII w.). Porównując dzieła Eratostenesa i Strabona można nawet mieć wątpliwości, czy jedność geografii istniała kiedykolwiek. Od Vareniusa następuje jednak niemal ciągłe nasilanie się procesów dezintegracyjnych, którym towarzyszyły liczne apele o zachowanie jedności geografii, nie zawsze zresztą poparte racjonalnymi argumentami. W Polsce na temat struktury dyscypliny, procesów dezintegracji/integracji wypowiadało się wielu wybitnych geografów okresu powojennego, m.in. S. Leszczycki, J. Kondracki, A.S. Kostrowicki, S. Liszewski, A. Richling, Z. Chojnicki, W. Maik, A. Lisowski¹. Wydaje się, iż współcześnie przeważają poglądy o nieuchronności procesów dezintegracji, co znajduje swój wyraz w używanym od około 60 lat określeniu „nauki geograficzne”. Autor tekstu stoi na stanowisku, że integracja nauki dokonuje się nie tyle wokół przedmiotu badań (nie zawsze zresztą precyzyjnie określonego przez geografę), ile wokół problemu badawczego. Uważa on, iż taką integracyjną rolę odegrać mogą problemy dotyczące krajobrazów kulturowych, ich genezy, typologii, funkcjonowania, a także ochrony. W licznych badaniach podkreślano integracyjną rolę badań krajobrazowych, odnoszono ją jednak głównie do krajobrazów przyrodniczych (naturalnych) i geografii fizycznej (przykładowo Richling, 1999). Zdaniem autora niniejszego opracowania, badania krajobrazów kulturowych mogą jeszcze w większym stopniu stymulować integrację geografii.

Celem artykułu jest wykazanie możliwości i uwarunkowań integracji geografii oraz obrona tezy, że badania krajobrazu kulturowego mogą być jednym w ważniejszych problemów badawczych, wokół których może zachodzić proces integracji tej dyscypliny.

By dana problematyka mogła odegrać rolę integrującą, powinny być spełnione warunki merytoryczne (muszą to być ważne problemy badawcze, których rozwiązanie nie jest możliwe, a co najmniej jest bardzo trudne w ramach jednej sub/dyscypliny, ale zarazem może ono przyczynić

¹ Autor celuje rezygnuje z wymieniania dalszych nazwisk i z cytowania prac.

INTRODUCTION

Even though discussions regarding the dualism of geography are not as old as the discipline itself, these discussions have nevertheless been present since the work of Bernhard Varenius in the mid-17th century. Even a comparison of the work of Eratosthenes and Strabo can give rise to doubt as to whether geography was ever a unified discipline. Since the time of Varenius, however, one can observe an almost continuous disintegration, accompanied by numerous appeals for the preservation of the unity of geography, not always supported by rational arguments. In Poland, many outstanding geographers of the post-war period made pronouncements on the structure of the discipline, and the disintegration / integration of the subject, for instance S. Leszczycki, J. Kondracki, A.S. Kostrowicki, S. Liszewski, A. Richling, Z. Chojnicki, W. Maik, A. Lisowski¹. It seems that, nowadays, the opinion that disintegration is unavoidable is dominant, which is reflected in the term “geographical sciences”, which has been in use for roughly 60 years. The present author is of the opinion that integration of a science takes place not so much around the subject matter of research (which is not always precisely defined in geography) as around a research problem. It can therefore be stipulated that an integrative role can be played by problems concerning cultural landscapes, their origins, typology and operation, as well as protection. There are numerous studies in which the integrative role of landscape research has been emphasised, but this has mainly been mentioned with respect to natural landscapes and physical geography (see, e.g., Richling, 1999). The author of this report postulates that the study of cultural landscapes can to an even greater extent stimulate the integration of geography.

The aim of this article is to demonstrate the capacity and the conditioning of the integration of geography and to defend the proposition that the study of cultural landscapes can be one of the most important research problems around which the process of integration of this discipline can take place.

¹ At this point the present author quite purposefully stops mentioning further names and references.

się do postępu w różnych sub/dyscyplinach) oraz warunków formalnych (musi istnieć co najmniej podstawowa zgodność terminologiczna, ułatwiająca porozumienie różnych grup naukowców). Ważną rolę odgrywają też uwarunkowania społeczne (w społeczeństwie panuje przekonanie, że są to badania ważne, a ich rozwiązanie będzie miało duże znaczenie praktyczne, co m.in. uzasadni ich finansowanie) i psychologiczne (chęć współpracy). Ostatni z tych czynników nie będzie jednak rozpatrywany, a przegląd uwarunkowań rozpocząć należy od formalnych – terminologicznych.

POZORNY CHAOS I ELEMENTARNA ZGODNOŚĆ

Gdy stwierdza się, że w języku polskim termin krajobraz rozumiany jest na setki sposobów, dokonuje się uproszczenia. Samych definicji naukowych (lub pretendujących do miana naukowych) są setki. Ponadto w wielu pracach termin ten w ogóle nie jest definiowany, gdyż autorzy traktują go jako powszechnie znany i jednoznacznie rozumiany przez czytelników. Niekiedy prowadzi to nawet do nieporozumień, zwłaszcza w przypadkach, gdy w tym samym tekście termin pojawia się w różnych (nie-definiowanych!) znaczeniach. Ta mnogość definicji sprawia wrażenie chaosu, powiększanego jeszcze przez fakt, że dość bezkrytycznie tłumaczone są na polski definicje z języków angielskiego i niemieckiego, a w przeszłości także z rosyjskiego i francuskiego. Nie zawsze przy tym uwzględnia się fakt, że słowa *landscape* – *Landschaft* – *landschaft* – *paysage* (i bliskie hiszp. *paisage* oraz włoskie *paesaggio*) nie oznaczają dokładnie tego samego. Są one tylko wyrazami bliskoznacznymi. We wszystkich tych terminach występuje przedrostek „kraj” (*Land, pays*), niezależnie od tego, jaki zasięg i kryteria jego wyróżniania zostają zastosowane². Jednak tylko w języku polskim tak silny nacisk położono na postrzeganie zmysłowe, konkretnie wzrokowe („obraz”). Krajobraz jest w języku polskim słowem młodym, które zastąpiło wcześniejsze, równie „wzrokowe” *krajowid* i *krajowidło*.

Wspomniana mnogość definicji jest wytworem dwustu niemal lat badań krajobrazowych w Polsce, prowadzonych w różnych ośrodkach, a przede

In order for the given problem area to play an integrating role, certain conditions must be fulfilled; the respective research problems must be important, their solution must not be possible to achieve – at least not comprehensively – within a single (sub) discipline, and, at the same time, solving this problem must contribute to the advance of various (sub) disciplines. Likewise, formal preconditions must also be satisfied, namely there must be at least a fundamental terminological agreement, in order to facilitate communication between the various groups of scientists. Social conditioning also plays an important role (there must be a conviction in society that this subject is very important, and that findings in this area will have high practical significance, which justifies, in particular, financing), as does psychology (the will to cooperate). The last of these factors, however, will not be considered here, and the analysis of the other conditions mentioned should start from the formal, terminological aspects.

THE APPARENT CHAOS AND ELEMENTARY AGREEMENTS

When it is stated that the notion of landscape is understood in Polish language in hundreds of ways, this is a gross simplification. There are, indeed, hundreds of scientific definitions (or those purporting to be scientific). On the other hand, in many studies, this term is not defined at all, since the respective authors treat it as a widely known and unambiguously understood term. This leads in some cases to misunderstandings, especially when the term appears in the same text with various (undefined!) meanings. The multiplicity of meanings, whether explicit or implicit, gives the impression of chaos, which is further compounded by the fact that many of these definitions are translated, often quite carelessly, from the English and German languages, or, at least in the past, from Russian and French. In doing so, it is not always accounted for that the words *landscape* – *Landschaft* – *landshaft* – *paysage* (and the close Spanish *paisage*, as well as Italian *paesaggio*) are not exactly the same, merely a close approximation. In all of these terms, the first part indicates “land” (*Land, pays*), irrespective of the scope and criteria of distinction that are

² Szerzej o tradycji używania terminu krajobraz piszą m.in. U. Myga-Piątek, (2015) i F. Plit (201)

wszystkim przez różne subdyscypliny geografii. Najczęściej przyjmuje się, że słowa krajobraz jako terminu naukowego użył jako pierwszy Joachim Lelewel (1829) na oznaczenie map, a więc syntetycznego obrazu Polski w różnych okresach jej dziejów. Byłoby to zatem znaczenie identyczne jak *lantschappen* we flamandzkim wydaniu atlasu Orteliusa w XVI w. W XIX w. słowo krajobraz zyskało początkowo popularność w malarstwie i poezji (np. wiersz *Rozłączenie* J. Słowackiego z 1835 r.). Traktowano je najczęściej jako synonim typowego dla danego regionu widoku, eksponującego jego walory przyrodnicze. Rzutowało to i na geografię, czego wyraz stanowi np. album „Krajobraz Polski” (Smoleński 1912), w którym człowiek i jego działalność nie zostały w ogóle dostrzeżone³.

Sytuacja uległa radykalnej zmianie dopiero w latach 1918-39, w okresie dynamicznego rozkwitu polskiej geografii i ożywionych jej kontaktów z nauką francuską i niemiecką. Zaczęto wówczas stosować rozróżnienia terminologiczne. Jeśli w analizie uwzględniano wszystkie istotne elementy, ich cechy, relacje szeroko rozumianego środowiska geograficznego (czyli zarówno przyrodniczego, jak i antropogenicznego (o ile antropogeniczne na danym obszarze występowało), pisano po prostu o krajobrazie. Jeśli jednak – nie negując holistycznego charakteru krajobrazu – ze względów warsztatowych w analizie ograniczano się tylko do elementów, cech, relacji środowiska przyrodniczego – wyróżniano krajobrazy przyrodnicze.

Analogicznie, jeśli rozpatrywane są tylko elementy, cechy i relacje środowiska antropogenicznego – krajobrazy kulturowe. Krajobraz kulturowy to zatem ludzki ślad na powierzchni Ziemi, „dzieło rąk ludzkich”, synteza (czyli więcej niż suma) obiektów wytworzonych przez ludzi i przekształceń środowiska przyrodniczego. Krajobraz kulturowy nie może zatem istnieć bez człowieka i jego działalności, przy czym może to dotyczyć zarówno aktywności obecnej jak i zachowanych

3 Przykłady prac, w których geografowie fizyczni stosują termin krajobraz wyłącznie w odniesieniu do środowiska przyrodniczego nie dotyczą wyłącznie początków XX stulecia, są one bardzo liczne także w ostatnim półwieczu. Znamienny jest tu artykuł J. Kondrackiego (1960), który wywarł istotny wpływ na polską geografę fizyczną. W tytule mowa jest o krajobrazie naturalnym, ale w nawiasie wyjaśniono, że chodzi o środowisko geograficzne (które obejmuje przecież też i składową antropogeniczną!). Jednak w tekście i na załączonej mapie wyróżniane typy krajobrazów przyrodniczych określono po prostu jako typy krajobrazów (klasyczne *pars pro toto*). Ten sam sposób dyskursu terminologicznego podjęli również ekologowie krajobrazu.

applied². Yet, it is only in the Polish language that such a strong emphasis is placed on the sensual perception – namely the visual one (*krajobraz*: *kraj* – land, country; *obraz* – image). This word is relatively new in Polish language, having replaced earlier terms which are also related to visual appearance, *krajowid* and *krajowidło* (land-sight).

The multiplicity of definitions mentioned here is the effect of almost two hundred years of landscape studies in Poland, conducted in different centres, in the framework of various sub-disciplines of geography. It is most often admitted that the notion of landscape in Polish was used as a scientific term for the first time by Joachim Lelewel (1829) to designate maps, hence the synthetic image of Poland in the different periods of its history. This meaning would, then, be the same as that of *lantschappen* in the Flemish edition of the Abraham Ortelius’ atlas in the 16th century. During the 19th century the word “landscape” gained initial popularity in painting and poetry (see, for instance, the poem *Parting*, of 1835, by Polish Romantic poet Juliusz Słowacki). This word was meant usually as a synonym for ‘view’, typical for a given region, with emphasis on the natural qualities of the area. This was reflected in geography, as demonstrated, in particular, by the album *Landscape of Poland* (Smoleński, 1912), in which people and their activities were not accounted for at all³. This situation underwent a radical change in the years 1918-1939, during a period of dynamic development of Polish geography, including frequent contact with French and German science. Terminological distinctions started to be more precisely applied, and so, if the analysis accounted for all the essential elements, their characteristics, and relationships within the broadly understood geographical environment

2 For a broader account on the tradition of use of the notion of “landscape”, see, e.g. U. Myga-Piątek (2015) and F. Plit (2016).

3 The instances of studies in which physical geographers apply the term of landscape uniquely referring to the natural environment are not exclusive to the beginning of the 20th century; they are also very numerous in the later half of the century. Quite telling in this context is the article by J. Kondracki (1960), which exerted significant influence on Polish physical geography. The title of the article speaks of the natural landscape, but then, in brackets, it is explained that what is meant is the geographical environment (which, definitely, encompassed the man-made component!). Yet, both in the text and in the map enclosed, the distinguished types of natural landscapes are simply referred to as “landscape types” (the classical *pars pro toto*). The same manner of conducting terminological discourse has also been employed by landscape ecologists.

śladów działań z minionych epok. W ten sposób zróżnicowanie krajobrazów kulturowych odzwierciedla zarówno aktualne zróżnicowanie kultur, jak i ich dzieje na danym terenie (krajobrazy zmarłych kultur M. Dobrowolskiej, 1948, krajobrazy recesyjne, progresywne – F. Plita (2016) czy rozbudowana koncepcja stratygrafii kultur U. Mygi-Piątek, 2012 itd.). Takie podejście w geografii niemieckiej i francuskiej sięga co najmniej przełomu XIX/XX w., a w amerykańskiej spopularyzował i utrwalił je C. Sauer (1925) i „szkoła z Berkeley”. W starszym nurcie realnym badań krajobrazów kulturowych (bliskim Sauerowi) punktem wyjścia jest zatem *cultura*, która ze względu na łatwość badania traktowana jest głównie jako kultura materialna. Natomiast w młodszym, powstałym w XX stuleciu nurcie semiotycznym, nacisk kładziony jest na percepcję przestrzeni i „przeżywanie” krajobrazów. Zatem podkreśla się w nim znaczenie kultury niematerialnej (niekiedy tylko deklaratywnie, przy czym punktem wyjścia i tak są zwykle obiekty materialne). W latach 1918-39 w Polsce rozwijał się głównie nurt realny, powstało wiele regionalnych studiów dotyczących krajobrazów kulturowych i ich ewolucji (np. Dobrowolska, 1931), próbowano też uogólnienia (Romer, 1935).

W tym samym czasie rolę człowieka w kształtowaniu krajobrazów podkreślać zaczęli także polscy geografowie fizyczni. Odwołując się m.in. do A. Hettnera (1927), stopniowo przejmowali oni koncepcję krajobrazu kulturowego jako całości, na którą składają się m.in. ukształtowanie terenu, klimat i świat ludzkiej kultury. Zgodnie z taką definicją krajobraz kulturowy stanowi synonim krajobrazu *tout court* na tych obszarach, gdzie człowiek wyraźnie odcisnął swe krajobrazotwórcze piętno. Na pozostałych terenach (a jest ich coraz mniej) występują krajobrazy naturalne. Podejście takie upowszechniło się w geografii fizycznej po II wojnie światowej, zwłaszcza w latach 60. i 70. XX w., przy czym świat kultury – mimo deklaracji – traktowany był zwykle marginesowo. Podstawę odniesienia zawsze stanowiło środowisko przyrodnicze, natomiast kulturę często traktowano bardzo wąsko, zwykle utożsamiając ją z antropogenicznym przekształceniem poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego, niekiedy wręcz z jego degradacją. W rezultacie krajobrazy kulturowe rozpatrywano w granicach jednostek fizycznogeograficznych,

(that is – both natural and anthropogenic, provided the latter existed in the area in question), then the notion of landscape was used. If, however, without negation of the holistic nature of landscape, for technical reasons the analysis was limited solely to the elements, characteristics and relationships of the natural environment, then natural landscapes were distinguished. Analogously, if only the elements, features and relationships associated with the man-made environment are considered, these are referred to as cultural landscapes. Thus, cultural landscape is the human footprint on the surface of the Earth, the effect of human activity, the synthesis (i.e. more than the sum) of objects produced by people and the transformation of the natural environment. Cultural landscape cannot, therefore, exist without people and their activity, both current activity and the remaining traces of activity from previous eras. In this way, the differentiation of cultural landscapes reflects the current differentiation of cultures, as well as the history of these various cultures within a given area (the landscapes of the bygone cultures of M. Dobrowolska, 1948, the recessive and progressive landscapes of F. Plit, 2016, or the elaborate concept of cultural stratigraphy by U. Myga-Piątek, 2012, and so on). This kind of approach in German and French geography dates back to the turn of the 20th century, while in American geography it was popularised by C. Sauer (1925) and the “Berkeley school”. In the older, “realistic” stream of study of cultural landscapes (close to Sauer’s concept) the starting point is therefore “*cultura*”, which – in view of the facility of investigation – is mainly treated as material culture. On the other hand, in the younger, semiotic stream, which arose in the 20th century, emphasis is put on the perception of space and “experiencing” landscapes. Hence, the significance of non-material culture is underlined (in some cases only in a declarative manner, with the starting point being material objects). In the years 1918-1939, it was primarily the realistic stream that developed in Poland. Numerous regional studies were carried out concerning cultural landscapes and their evolution (e.g. Dobrowolska, 1931), and some attempts at generalisation were also undertaken (Romer, 1935).

In the same period, the role of humans in the shaping of landscapes also started to be emphasised by Polish physical geographers. Referring, in particular, to A. Hettner (1927), they gradually adopted

choć już B. Zaborski, A. Wrzosek (1939) wyraźnie podkreślali, że najważniejsze ramy do badania różnicowania działalności człowieka stanowią granice przestrzennych jednostek społecznych, kulturowych, ekonomicznych, politycznych, bądź też innych antropogenicznych. Odmienne pola odniesienia do dziś znacząco utrudniają porównywalność wyników badań, acz nie stanowią przeszkody nie do pokonania.

Zestawienie różnych definicji krajobrazu kulturowego znajdziemy w wielu pracach (np. „Znaczenie badań krajobrazowych...”, 2007, Myga-Piątek, 2012, F. Plit 2016). Jest oczywiste, iż koncentracja badań dotyczących czegoś, co miałyby wybitnie rozmyty zakres znaczeniowy, nie może doprowadzić do integracji. Jednak okazuje się, że zdecydowana większość geografów termin krajobraz rozumie w sposób zbliżony, a wiele definicji różni się od siebie tylko pozornie, np. szykiem zdania. Do największych uzgodnionych podobieństw należy:

Zdecydowana większość badaczy uznaje, że krajobrazy istnieją realnie, są przejawem obiektywnego ładu (organizacji) materialnych bytów w przestrzeni. W zgodzie z realnym istnieniem pozostaje fakt, iż poszczególne osoby i całe grupy społeczne cechować może odmienna percepcja tak poszczególnych obiektów jak i zachodzących między nimi relacji. Pozwala to na przyznawanie krajobrazom różnych (różniących się) wartości niematerialnych. W ten sposób geografowie uznają za zasadny zarówno realny (materialny) jak i semiotyczny nurt badań krajobrazów.

Natomiast bardzo nieliczni są wśród geografów (o ile w ogóle istnieją) zwolennicy skrajnie subiektywnych koncepcji, zakładających iż krajobrazy to byty tworzone jedynie w wyobraźni człowieka, sposób naszego postrzegania i nic więcej.

2. Zdecydowana większość geografów uznaje, że krajobraz jest pojęciem typologicznym. Taka sama kombinacja tworzących krajobrazy elementów i relacji między nimi może powtarzać się w różnych miejscach, zatem i ten sam typ krajobrazu może występować w różnych miejscach. Równocześnie przyjmują oni, iż niektóre krajobrazy mogą mieć zasięg bardzo ograniczony przestrzennie i występować w jednym tylko regionie. Nie podważa to jednak zasady, iż krajobraz stanowi typologiczne przeciwstawienie względem unikatowego regionu. Zdecydowaną mniejszość stanowią zwolennicy utożsamiania krajobrazu z regionem (postawa nieco

the concept of cultural landscape as a whole, which consists, *inter alia*, of relief, climate, and the world of human culture. According to this definition, cultural landscape is simply a landscape on which people have left a clear, landscape-forming imprint. Within the remaining areas (and there are less and less of those), natural landscapes exist. This perspective became common in physical geography after World War II, especially during the 1960s and 1970s, with the world of culture being usually treated, in spite of declarations to the contrary, as rather marginal. The reference point was always the natural environment, while culture was frequently accounted for in a very narrow manner, mostly being identified with the anthropogenic transformation of particular elements of the natural environment, sometimes with outright degradation of this environment. Consequently, cultural landscapes were analysed within the boundaries of physical geographic units, although B. Zaborski and A. Wrzosek (1939) clearly emphasised that the most appropriate framework for the study of differentiation related to human activity is constituted by the boundaries of the spatial units of social, cultural, economic, or political units, or of other units of an anthropogenic nature. The divergent domains of reference cause serious difficulties even today in assuring comparability of study results, albeit not entirely insurmountable.

The lists of various definitions of “cultural landscape” can be found in numerous publications (e.g. *Znaczenie badań krajobrazowych...*, 2007; Myga-Piątek, 2012; F. Plit, 2016). Of course, investigations concerning an ambiguously defined concept cannot lead to integration. However, the vast majority of geographers understand the notion of landscape in a very similar manner, while many definitions differ in only a superficial way, e.g. through stylistic variations. The most important similarities encompass the following aspects:

1. A significant majority of scholars admit that landscape exists in reality, being the expression of the objective order (organisation) of material entities in space. It is consistent with the real existence of landscape that individuals, and even whole social groups, may be characterised by different perceptions of both particular objects and relationships between them. This allows for the assignment to landscapes of various (differing) non-material values or qualities. For these reasons, geographers consider both the real (material) and semiotic streams of landscape studies to be valid.

częstsza wśród badaczy krajobrazów kulturowych, którzy niekiedy skłonni są uznawać, że każdy region ma swój własny unikatowy krajobraz).

3. Wszyscy badacze reprezentują podejście holistyczne. Zakładają oni, że krajobraz ma charakter syntetyczny. Obejmując wszystkie elementy środowiska geograficznego (przyrodniczego i antropogenicznego) i wszelkie relacje między nimi, stanowi coś więcej niż prostą sumę części. Nieskończona złożoność relacji zachodzących w obrębie krajobrazu zmusza jednak, by opisując i analizując krajobrazy stosować redukcjonizm epistemologiczny i abstrahować od cech (relacji) mniej istotnych.

Większość geografów, a także przedstawiciele innych dyscyplin zajmujących się badaniami krajobrazów kulturowych, akceptuje także jego definicję omówioną w kolejnym rozdziale.

Taka zgodność badaczy usuwa podstawową formalną przeszkodę, by badania krajobrazów kulturowych mogły przyczynić się do integracji geografii.

KRYZYS I RENESANS BADAŃ KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH W POLSCE

Za zwieńczenie dorobku polskich badań krajobrazu kulturowego w latach 1918-39 można opublikowany już po wojnie obszerny metodologiczny artykuł M. Dobrowolskiej (1948). Dziś chętnie odwołują się do niego badacze podejmujący tę problematykę, jednak przez dziesięciolecie pozostawał on niemal zapomniany. Unikano nawet terminu krajobraz kulturowy (kulturalny u M. Dobrowolskiej). Mimo unikania terminu w XX w. powstawały jednak, zwłaszcza od lat 70. XX w., liczne prace dotyczące kształtu osiedli wiejskich i rozłogu pól (geografia rolnictwa, geografia osadnictwa). Natomiast inne kwestie dotyczące krajobrazów kulturowych pomijano niemal całkowitym milczeniem. Jako główną przyczynę marginalizacji tej problematyki zasadnie wskazuje się na oficjalnie obowiązującą w geografii polskiej ideologię marksistowską, zgodnie z którą zwalczano determinizm geograficzny, podkreślając jakościową odrębność i niezależność procesów społecznych i przyrodniczych. Geografię niefizyczną przestano wówczas określać mianem

On the other hand, there are very few geographers (if any at all) who are proponents of extremely subjective concepts, treating landscapes as entities which are construed solely in human imagination, manners of perception and nothing more.

2. The vast majority of geographers claim that landscape is a typological notion. The same combination of the elements constituting landscapes and the relationships between them may appear in various places. At the same time, it is commonly accepted that some landscapes might have a very limited spatial reach and may exist in only one region. However, this does not undermine the principle that landscape constitutes a typological opposition with respect to the unique region. The supporters of the identification of landscapes with regions are decidedly in the minority (this kind of attitude is somewhat more frequent among researchers dealing with cultural landscapes, who may maintain that every region has its own unique landscape).

3. All scholars represent the holistic approach. They assume that landscape has a synthetic character. It encompasses all elements of the geographical environment (natural and man-made), along with all relationships between them, and this constitutes something beyond the simple sum of its parts. The infinite complexity of relationships taking place within the landscape makes it necessary, however, to apply epistemological reductionism and make abstraction from the less important features (relationships) when describing and analysing landscapes.

The majority of geographers, and, indeed, scholars of other disciplines dealing with the study of cultural landscapes, also accept the definition of these landscapes discussed in the subsequent chapter.

This degree of agreement among researchers removes a fundamental obstacle from the proposition that the study of cultural landscapes might contribute to the integration of geography.

THE CRISIS AND THE REVIVAL OF THE STUDY OF CULTURAL LANDSCAPES IN POLAND

It can be considered that the extensive methodological article published after World War II by M. Dobrowolska (1948) constitutes a summary of the work done by the Polish scholars who analysed cultural landscapes in the period 1918-39.

antropogeografii czy też geografii człowieka. Nazwano ją geografiami ekonomiczną, za czym szło uprzywilejowanie prac dotyczących produkcji, a marginalizacja geografii kultury, traktowanej bardzo ułomnie, tylko jako dział geografii usług. Na istnienie innych czynników spadku zainteresowania krajobrazami kulturowymi wskazuje jednak fakt, że podobne procesy wystąpiły w tym czasie nie tylko w Polsce i nie tylko w „bloku socjalistycznym”. Do kryzysu przyczyniły się również słabości metodologiczne dyscypliny, ostro wytknięte już przez Hartshorne’a (1939). Doprowadziły one do gubienia się w drobiazgach faktograficznych, nadmiernego odwoływania się do emocji, a w czasie II wojny światowej umożliwiły manipulacje ideologiczne, prowadzące wręcz do uprawiania pseudonaukowej hochsztaplerki (zwłaszcza w Niemczech hitlerowskich, ale nie wyłącznie).

Stopniowy renesans zainteresowań badaniami krajobrazów kulturowych dokonywał się od lat 70. XX w. w Stanach Zjednoczonych, głównie jako dzieło Brinckerhoffa Jacksona (np. Brinckerhoff Jackson 1996) oraz we Francji (krajobrazy wiejskie, np. Brunet 1992). Niebawem problematyką zaczęto znów zajmować się w innych krajach europejskich, w tym w Polsce. W krajach post-socjalistycznych pojawiły się liczne prace dotyczące zmian krajobrazu miejskiego po upadku komunizmu (np. Czepczyński, 2008). Specyfikę polskiej geografii stanowi jednak szereg prac dotyczących krajobrazu sakralnego, inspirowanych przez Zakład Geografii Religii na Uniwersytecie Jagiellońskim (np. Jackowski, 2003). W ostatniej dekadzie XX w. i w XXI w. różnorodne prace dotyczące krajobrazów kulturowych, zarówno szczegółowe studia analityczne, jak i próby metodologiczne, spontanicznie powstawały już we wszystkich ośrodkach geograficznych w kraju.

W 2002 r. formalnie (faktycznie nieco wcześniej) utworzona została Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego (KKK PTG). Od początku jej siedzibą jest Sosnowiec (Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego). KKK PTG nie koordynuje badań, jako ogólnopolska struktura oparta o prawną formę stowarzyszenia nie ma takich możliwości. Stała się jednak głównym forum dyskusyjnym osób zainteresowanych krajobrazami kulturowymi. Członkowie Komisji zorganizowali do tej pory 23 seminaria krajowe i międzynarodowe, w których uczestniczyli nie tylko geografowie (na ogół około połowy uczestników), ale też architekci, architekci krajobrazu, historycy, etnologowie,

Today, this article is readily referred to by specialists dealing with this domain, but for many decades it was almost entirely forgotten. Even the very notion of cultural landscape was avoided. Despite this, numerous studies appeared, especially from the 1970s onwards, concerning the shape of rural settlements and the dispersion of field plots (geography of farming, geography of settlements). At the same time, other issues concerning cultural landscapes were almost totally neglected. It is justly indicated that the main reason for the marginalisation of this subject matter stems from the Marxist ideology which officially dominated Polish geography, according to which geographical determinism was rejected, while the qualitatively separate character and independence of the social and natural processes were emphasised. Geography outside of physical geography was no longer referred to as human geography or anthropo-geography. It was called economic geography, which afforded this discipline a privileged position, devoted to production, and was accompanied by the marginalisation of geography of culture, which was treated solely as a sub-discipline within the geography of service. However, the existence of other factors which also contributed to the decline in interest in cultural landscapes can be deduced from the fact that similar processes took place at that time outside of Poland and the “socialist bloc”. This crisis was also partly due to the methodological weaknesses of the discipline, very sharply pointed out by Hartshorne (1939). These weaknesses resulted in a proliferation of factual trivia and excessive reference to emotions, and then, during World War II, left it vulnerable ideological manipulation, which then gave rise to various forms of pseudoscientific nonsense (first of all, but by no means only, in Nazi Germany).

The gradual revival of interest in the study of cultural landscapes took place in the 1970s in the United States, mainly due to the work of J. Brinckerhoff Jackson (see, e.g. J. Brinckerhoff Jackson, 1996) and in France (rural landscapes, e.g. Brunet, 1992). Soon, the subject returned to other European countries, including Poland. In the post-communist countries, numerous studies appeared concerning the changes in urban landscapes after the fall of communism (e.g. Czepczyński, 2008). A specific feature of Polish geography is constituted, however, by the series of works on the sacral landscape, inspired by the Department of Geography of Religion at the Jagiellonian

kulturoznawcy, socjologowie, muzykologowie, filozofowie, teologowie, lekarze, biologowie, geolodzy, leśnicy, osoby po studiach rolniczych, po ochronie środowiska.

Aktywność KKK PTG sprawiła, że chaos terminologiczny dotyczący krajobrazu kulturowego został w geografii polskiej ograniczony. Niemal wszyscy badacze, nie tylko geografowie, akceptują definicję zamieszczoną na stronie internetowej Komisji, głoszącą, iż jest to „ogół obiektów i cech fizycznych, obserwowalne wzrokowo wyobrażenie kultury ludzkiej na powierzchni Ziemi, łączący elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcania krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładania zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku na tę samą rzeźbę terenu” (Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php> dostęp 26 stycznia 2018). Definicja kładzie nacisk na materialny charakter krajobrazu. Z geografii fizycznej zaczerpnęła stwierdzenie, że krajobraz kulturowy „jest wynikiem przekształcania krajobrazu naturalnego”. Ale natychmiast, by krajobrazy kulturowe osadzić w dziedzictwie kulturowym ludzkości, zapobiec czysto technicznemu traktowaniu owych przekształceń, zwraca uwagę na „grupę lub kilka grup kulturowych” i wynika stąd „nakładanie zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku”. Akcentowanie „stratygrafii” (wielowarstwowości) elementów kulturowych różnego wieku stanowi nawiązanie do pracy M. Dobrowolskiej (1948) i odzwierciedla wieloletnie zainteresowania członków KKK PTG.

Z działaniami Komisji związanych jest szereg publikacji książkowych, między innymi dotyczących teoretycznych podstaw badań krajobrazów kulturowych i ich klasyfikacji (Myga-Piątek 2012), wyjaśniania historii kształtowania się przestrzennego zróżnicowania krajobrazów kulturowych Polski i ich współczesnej regionalizacji (J. Plit, 2016) czy tzw. krajobrazów dźwiękowych (Bernat 2015).

University in Cracow (see, e.g. Jackowski, 2003). In the last decade of the 20th century and in the 21st century, various studies dealing with cultural landscapes, both detailed analytical inquiries and methodological essays, have appeared in all the centres of geographical science in Poland.

In 2002 the Commission for Cultural Landscapes of the Polish Geographical Society was formally established (although it had already been in existence for some time). Since it was founded, the Commission has been located in Sosnowiec (Faculty of Earth Sciences, University of Silesia). The Commission does not coordinate research: as a national structure with the legal form of an association, it does not have this ability. It became, however, the main discussion forum for those interested in cultural landscapes. The members of the Commission have organised 23 national and international seminars to date, in which geographers (usually constituting about half of participants), architects, landscape architects, historians, ethnologists, sociologists, musicologists, philosophers, theologians, physicians, biologists, and geologists, as well as those interested in agriculture and in environmental protection, have participated.

The activities of the Commission ended the terminological chaos in Polish geography regarding cultural landscapes. Almost all researchers, not only geographers, accept the definition which is provided on the website of the Commission, namely that the cultural landscape is “the totality of objects and physical properties, the visually observable expression of human culture on the surface of the Earth, linking elements of the natural and cultural environment. Cultural landscape is the effect of the transformation of the natural landscape by a culturally-defined human group or several groups and of the superposition of the diverse cultural elements of various ages onto the same relief” (see – Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php> accessed on January 26th, 2018). This definition emphasises the material character of landscape. It took from physical geography the statement that the cultural landscape is “the effect of the transformation of natural landscape”. Then, immediately, in order to embed cultural landscapes in the cultural heritage of humanity and prevent the purely technical treatment of these transformations, attention is

SPOŁECZNA WAGA PROBLEMATYKI

Rozwój badań dotyczących krajobrazów kulturowych w ciągu minionych kilkudziesięciu lat, powszechnie wysuwane postulaty ochrony krajobrazów wskazują na znaczącą rangę tych zagadnień. Świadczą one, iż społeczeństwa są nimi w coraz to większym stopniu zainteresowane, zaczynają je zaliczać do zadań kluczowych. Chodzi tu nie tylko o degradację środowiska przyrodniczego, zachwianie równowagi człowiek-środowisko i wynikająca stąd konieczność rozwoju zrównoważonego. Automatycznie oznacza konieczność zachowania pewnej trwałości użytkowania ziemi i osadnictwa, a co za tym idzie – stabilności krajobrazów kulturowych. Równie ważny jest fakt, że w dobie globalizacji społeczeństwa, zwłaszcza europejskie, wprowadzając z globalizacji chcą korzystać, ale równolegle poszukują korzeni i znaków swej odrębności i tożsamości. Krajobraz kulturowy stanowi unaocznienie owej tożsamości, odzwierciedlenie specyfiki kultury materialnej i niematerialnej na poziomie państwa, narodu, regionu i w skali lokalnej. Popularne w całej Europie poszukiwanie swoistej stratygrafii krajobrazu, odnajdywanie najstarszych jego elementów, śledzenie nakładania się zróżnicowanych elementów kulturowych, odzwierciedla poszukiwanie zakorzenienia, głębi krajobrazu, materialnego odzwierciedlenia długotrwałych relacji człowieka ze środowiskiem. Jako procesy *longue durée* opisywano to już w 1949 r. (Braudel 1949).

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza zmiany w sposobie postrzegania świata znalazły swój wyraz także we wpisach na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. W pierwszych dekadach jej istnienia jako pozycje przyrodnicze wpisywane były od początku rozległe obszary w minimalnym stopniu przekształcone przez człowieka, natomiast jako pozycje kulturowe niemal wyłącznie pojedyncze obiekty zabytkowe i zespoły staromiejskie – grupy obiektów, które w najlepszym razie traktować można jako niewielkie obszarowo krajobrazy miejskie. Jednak na samym przełomie XX/XXI w. na Liście zaczęły pojawiać się także rozległe obszary rolnicze cechujące się oryginalnym krajobrazem kulturowym. Dotyczy to różnych regionów świata, ale bardzo bogato reprezentowana jest Europa. W Europie początkowo były to obszary uprawy winorośli: część doliny Loary (2000, zarówno

paid to the “culturally-defined human group or several groups” and the consequent “superposition of the diverse cultural elements of various ages”. Stressing the “stratigraphy” (multiple layers) of the cultural elements of various eras constitutes a reference to the work of M. Dobrowolska (1948) and reflects the long-term interests of the members of the Commission.

A number of books have been published in association with the activities of the Commission, such as those concerning the theoretical foundations for the study of cultural landscape and their classification (Myga-Piątek, 2012), explaining the history of development of spatial differentiation in the cultural landscapes of Poland and their contemporary regionalisation (J. Plit, 2016), or devoted to the so-called sound landscapes (Bernat, 2015).

THE SOCIAL IMPORTANCE OF THE SUBJECT MATTER

The proliferation of studies related to cultural landscapes in recent decades and the commonly voiced postulates of protecting the landscape demonstrate the significance of these issues. This is evidence of the fact that the public are increasingly interested in these issues, and are beginning to consider them amongst the most important challenges for society. The heart of the matter is not only the degradation of the natural environment, but also the disturbance of the human-environment equilibrium and the resulting necessity of ensuring sustainable, equilibrated growth. The need to maintain continuity in land use and settlement systems, and hence the stability of cultural landscapes, is also paramount. It is equally important that, in the era of globalisation, societies, especially in Europe, search for their roots and markers of their identity and specificity while taking advantage of globalisation. Cultural landscape constitutes the visual expression of this identity, reflecting the specific character of the material and non-material culture of the country, nation, or region, including on a local level. The search for the layered structure of landscape, including uncovering its oldest elements and tracking the superposition of different cultural layers, which has become popular nowadays in Europe, reflects the search for our roots, for the depth of landscape, for the material expression of the long-term relationships between

winnice, jak i zamki), Alto Douro – zespół winnic górnego Duero w Portugalii (2001), krajobraz kulturowy Tokaju (2002). Następnie Listę uzupełniły m.in. krajobraz winnic Piedmontu: Langhe-Roero i Monferratto we Włoszech (2014), wzgórze z winnicami, budynki i piwnice w Szampanii (2015), mozaika parcel winiarskich Burgundii (2015). Propozycje ostatnich lat dotyczą już nie tylko krajobrazów winiarskich. Jednym z najrozleglejszych wpisanych na listę obszarów od 2011 r. są Causses i Sewenny we Francji jako śródziemnomorski rolniczo – pasterski krajobraz kulturowy (UNESCO World Heritage Centre, 2018).

W Polsce gwałtowny wzrost zainteresowania krajobrazami kulturowymi i dziedzictwem kulturowym nastąpił po 1989 r. w związku z rozwojem samorządności i ożywieniem regionalizmu (w tym z prowadzeniem w szkołach przez szereg lat obowiązkowej edukacji regionalnej). Setki samorządów podjęły uchwały o ochronie walorów krajobrazowych lub ich elementów, odpowiednie zapisy wprowadzono do licznych planów zagospodarowania przestrzennego i strategii rozwoju gmin, choć stosunkowo rzadko korzystano z formy ochrony krajobrazu jakim jest park kulturowy (Myczkowski, Marcinek, Siwek 2017)⁴. Ruch miał charakter spontaniczny, uczestniczyły w nim liczne stowarzyszenia regionalne (typu „Stowarzyszenie Miłośników Ziemi...”), regionalne towarzystwa naukowe, ale był to ruch mało skoordynowany, wiele zapisów miało charakter wycinkowy, a wielu nie wprowadzono w życie. Zaangażowanie ośrodków naukowych, poza architektami i architektami krajobrazu było początkowo stosunkowo niewielkie i też wycinkowe, przeważały lokalne ekspertyzy⁵.

W 2000 r. uzgodniona została Europejska Konwencja Krajobrazowa, która weszła w życie w 2004 r. Polska ratyfikowała ją w 2004 r. i z dniem 1 stycznia 2005 formalnie zaczęła ona obowiązywać w naszym. Jej wdrażanie było jednak utrudnione z powodu braku odpowiednich aktów prawnych o zasięgu ogólnopaństwowym. Przełom stanowi dopiero „ustawa krajobrazowa” (*Ustawa z dnia 25 kwietnia 2015 r. o zmianie...; Fogel red., 2016*) Już w trakcie przygotowania tej ustawy zlecono wykonanie opracowania metodologicznego i metodycznego dotyczącego krajobrazów, tak

people and the environment. These processes have been described in 1949 (Braudel, 1949) as *longue durée* processes.

During the last quarter-century, changes in the way that the world is perceived have also been reflected in the entries to the UNESCO World Heritage List. In the first decades of this List's existence, it consisted mainly of vast natural entities that had been minimally transformed by human activity, and cultural entities which were almost exclusively single monuments and ancient urban centres – groups of objects that can at most be treated as relatively small urban landscapes. Yet, at the turn of the 21st century, entries to the List began to include extensive agricultural areas featuring original cultural landscapes. This is true throughout the world, but Europe is represented by a perceptibly higher number of entries. In Europe these were initially the wine growing regions: The Loire Valley between Sully-sur-Loire and Chalonnes in France (2000, both the vineyards and the castles), Alto Douro Wine Region in Portugal (2001), and Tokay Wine Region Historic Cultural Landscape in Hungary (2002). This particular list was then augmented by the Vineyard Landscape of Piedmont: Langhe-Roero and Monferrato in Italy (2014), as well as Champagne Hillsides, Houses and Cellars, and The Climats, terroirs of Burgundy (2015), in France. Proposals from more recent years, however, do not only concern vineyard landscapes. One of the most extensive entities included in the List since 2011 is The Causses and the Cévennes, a Mediterranean agro-pastoral Cultural Landscape (UNESCO World Heritage Centre, 2018).

In Poland, a dynamic increase in interest in cultural landscapes and cultural heritage took place after 1989, owing to the development of local government and the revival of regionalism (including obligatory regional education, for a number of years present on the school curriculum). Hundreds of governmental bodies voted on motions to protect landscape qualities or their elements, and corresponding stipulations were introduced into numerous spatial development plans and municipal development strategies, although it was relatively rare to take advantage of the form of protection known as the cultural park (Myczkowski, Marcinek, Siwek, 2017)⁴. This movement was spontaneous, with the participation of numerous

4 Dotychczas 36 wpisów.

5 Uczestniczyli w nich także geografowie.

4 To date, a total of 36 such objects have been established.

w ujęciu przyrodniczym jak i kulturowym (Solon i in., 2014), mogącego służyć jako podręcznik dla wyróżniania, ustandaryzowanego opisywania, ustalania zasięgów i waloryzacji krajobrazów Polski w ramach zamierzonego szczegółowego audytu krajobrazowego. To obszerne interdyscyplinarne opracowanie powstało przy dominującym udziale geografów różnych subdyscyplin, stało się też podstawą wykonanych w różnych regionach Polski szczegółowych lokalnych i regionalnych audytów krajobrazowych. Chociaż w 2017 r. prace te zostały przyhamowane, badania są kontynuowane w wielu ośrodkach naukowych, a społeczna presja⁶, by chronić walory krajobrazów kulturowych, uległa wzmocnieniu.

KONIECZNOŚĆ BADAŃ INTERDYSCYPLINARNYCH

Kolejnym warunkiem koniecznym, by zaistnieć mogła integracja dyscypliny naukowej, jest możliwość, a jeszcze lepiej – konieczność prowadzenia badań przez specjalistów różnych jej działów. Taka właśnie sytuacja ma miejsce w przypadku krajobrazów kulturowych. O ile poszczególne ich aspekty mogą być badane przez wąskie nawet dyscypliny, to już takie zagadnienia, jak geneza, struktura, funkcjonowanie, trwałość krajobrazów wymagają szerokiego współdziałania. Geografia jest, ze względu swój „przestrzenny punkt widzenia”, umiejętnością łączenia wyników badań swoich wyspecjalizowanych subdyscyplin, umiejętnością korzystania z osiągnięć innych dyscyplin naukowych, a także dotychczasowy dorobek w badaniach krajobrazów kulturowych, szczególnie predysponowana, by takie badania nie tylko kontynuować, ale i koordynować. Do postulowanych zadań należą:

1. W dokumentacji przestrzennego zróżnicowania krajobrazu kulturowego należy wykorzystać dorobek dyscyplin geografii opisujących rozmieszczenie obiektów i ład przestrzenny (kartografii, teledetekcji).

regional associations (typically “Friends of ... Land Association”), regional scientific societies, etc., but this movement was poorly coordinated; many stipulations introduced into the documents had a very narrow, specific character, and, despite this, many were still not implemented. The involvement of academics, apart from architects and landscape architects, was initially quite limited, and, additionally, the expertise provided was often narrow and of a rather local character.⁵

In the year 2000, the European Landscape Convention was agreed upon, which then came into force in 2004. It was ratified in Poland in 2004 and on January 1st, 2005, it became formally binding. Its actual implementation was, however, difficult, due to the lack of adequate legal regulations of a national character. A breakthrough was achieved by the “landscape law” (Law of 25 April on the change... – *Ustawa z dnia 25 kwietnia 2015 r. o zmianie...*; Fogel, ed., 2016). During the preparation of this law, the commission was charged with the preparation of a methodological and technical report concerning landscapes, from both the natural and cultural perspective (Solon et al., 2014). This report was also intended to serve as a manual for distinguishing, standardising description, establishing borders and evaluating landscapes in Poland within the framework of the envisaged detailed landscape auditing. This extensive interdisciplinary report was developed predominantly by geographers representing various disciplines, and also became the basis for the preparation of detailed local and regional landscape audits in various regions of Poland. Although in 2017 this work was slowed down, these kinds of studies are still being carried out in many academic centres, while the social pressure to protect the quality of cultural landscapes has become stronger.⁶

⁶ Powstała m.in. kampania społeczna Krajobraz mojego Miasta <http://krajobrazmojegomiasta.pl/>

⁵ Geographers participated, as well, in the elaboration of the respective expert opinions.

⁶ Thus, for instance, a social campaign was launched known as *The landscape of my town* <http://krajobrazmojegomiasta.pl/>

2. W poznaniu fizycznych składowych krajobrazu kulturowego, tego tła, w które wpasowują się dzieła ludzkiej kultury i które modyfikowane jest przez człowieka, niezbędny jest udział różnych działów geografii fizycznej, także geografii fizycznej kompleksowej (geoekologii/ ekologii krajobrazu) mającej znaczący dorobek metodyczny, z którego należy skorzystać. Oznacza to również możliwość współpracy z geologami, biologami, leśnikami, fizykami atmosfery i reprezentantami innych dyscyplin przyrodniczych.

3. Próbnym poznania rozmieszczenia i roli obiektów kulturowych, zrozumienia, na czym polega „przekształcania krajobrazu naturalnego przez grupę lub kilka grup kulturowych i nakładanie zróżnicowanych elementów kulturowych różnego wieku”⁷ służy dorobek wszystkich działów geografii społeczno-ekonomicznej, także politycznej (bo na kulturę i ład przestrzenny wpływa państwo i samorządy), geografii historycznej, geografii percepcji. Oznacza to zarazem możliwość/ konieczność współpracy z architektami, architektami krajobrazu⁸, archeologami, historykami, historykami sztuki, kulturoznawcami, etnologami, kulturoznawcami itd.

Ważną rolę odgrywa geografia percepcji, z czym wiąże się też konieczność współpracy m.in. z psychologami. Każde społeczeństwo posiada wzorzec idealnego ładu w przestrzeni, idealnego krajobrazu (nie tylko kulturowego), swej Arkadii Szczęśliwej, choć nie zawsze potrafi to wyartykułować. Owe idealne modele kształtowały się pod wpływem wielu czynników, przy czym niepoślednią rolę odegrało środowisko przyrodnicze (mogło to być środowisko różnych miejsc: zamieszkania, pochodzenia, wymarzonego kraju dobrobytu...). Tworząc krajobraz kulturowy, społeczeństwa usiłują odtworzyć te modele, ale muszą zmagać się z oporem środowiska przyrodniczego (pole badań geografii fizycznej), niedostatecznymi środkami technicznymi, niedostatkiem czasu.

René Dubos (1973), szukając przyczyn podobieństwa kompozycji parkowo-ogrodowych w różnych kręgach kulturowych, sięgał wstecz tak daleko, że dopatrywał się prób odtworzenia

THE NECESSITY OF INTERDISCIPLINARY INVESTIGATIONS

Another necessary condition for the effective integration of a scientific discipline is the existence, or, better, necessity of research by specialists from different domains of this discipline. This is precisely the case for cultural landscapes. While particular aspects of these landscapes can be investigated within narrow specialised fields, questions such as origin, structure, operation, or continuity of landscapes require broad cooperation. Geography, due to its “spatial point of view”, the capacity to link the results of a study of its specialised sub-disciplines, and the ability to take advantage of developments from other scientific disciplines, as well as up-to-date findings in the study of cultural landscapes, appears to be particularly well-suited not only to carrying out these kinds of studies, but also to coordinating them. The postulated tasks in this context include:

1. In documenting the spatial differentiation of cultural landscapes, the achievements of disciplines of geography which describe the locations of objects and the spatial order (cartography, remote sensing) should be used.

2. In documenting the physical components of the cultural landscape, that is – the background into which the works of human culture are inscribed, and which is modified by people, it is necessary to secure the participation of various domains of physical geography, but also of comprehensive physical geography (geo-ecology, landscape ecology), including important methodological experience which should be made use of. This entails, as well, the possibility of cooperating with geologists, biologists, forest scientists, specialists in the physics of the atmosphere, and representatives of other natural sciences.

3. Attempts to study the distribution and role of objects of culture, and to understand the direction of “transformation of the natural landscape by a culturally-defined human group or several groups and by the superposition of diverse cultural elements of various ages”⁷ ought to be based on contributions from all the fields of socio-economic geography,

⁷ Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php> dostęp 26 stycznia 2018

⁸ m.in. czytelny dla geografów model Biografia – Struktura – Wizerunek – zaproponowany przez E. Raszeję (2013)

⁷ See the previously quoted definition, e.g. <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php> accessed on January 26th, 2018

pierwowzoru sawanny afrykańskiej, miejsca narodzin *Homo sapiens*. Jednak w poszukiwaniu genezy krajobrazów kulturowych zwykle wystarczy sięgnąć do znacznie bliższych warstw tradycji. Doskonale widać to np. w miastach zakładanych w Polsce na prawie niemieckim czy też polskim. „Idealne” w założeniach: kształt rynku, lokalizację ratusza, zamku, kościoła farnego itd. trzeba było wpasować w realia danego miejsca, jego topografię i hydrografię. Z kolei wielkość i gęstość wsi, a w dużej mierze także ich kształt, do dziś zależą m.in. od jakości gleby, rzeźby terenu, sieci hydrograficznej, ale też od historii osadnictwa wiejskiego (w Polsce od średniowiecza) i reform uwłaszczeniowych w XIX w. Podobne przykłady można mnożyć. Krajobraz kulturowy jest zawsze wynikiem współdziałania sił natury i kultury, co sprawia, że próby jego wyjaśnienia podejmowane przez przedstawicieli jednej dyscypliny są zawsze ułomne.

ZAKOŃCZENIE

Ukazano, iż spełnione są warunki konieczne, tak formalne jak i merytoryczne, by badania krajobrazów kulturowych mogły stać się problematyką przewodnią, wokół której dokonywać się będzie integracja geografii. Może być to nawet proces szerszy, dotyczący szeregu innych dyscyplin naukowych w Polsce, tak humanistycznych jak i przyrodniczych. Istnieją również sprzyjające uwarunkowania społeczne – w coraz większym stopniu problematyka ta uznawana jest za istotną tak w Polsce, jak i w innych krajach Europy. Z pewnością, nie można jej traktować jako jedynej, która taką rolę może odgrywać w geografii, chociaż – zdaniem autora – zasługuje na miano bardzo, o ile nie najbardziej obiecującej. Nie wiemy jednak, czy w przyszłości wśród geografów przeważą chęć integracji i czy stworzone zostaną odpowiednie ramy organizacyjne. Spełnienie warunków koniecznych nie oznacza zaistnienia warunków wystarczających.

Nie omawiano tu historii badań krajobrazów kulturowych i ich dorobku w innych krajach Europy. Autor sądzi jednak, że w wielu przypadkach także poza Polską problematyka krajobrazowa może służyć jako oś integracji, swoisty integracyjny – *scape* czy też – *Schaft*.

of political geography (since both state administration and the local governmental exert influence on culture and spatial order), as well as historical and perception geography. This incurs the possibility/necessity of collaborating with architects, landscape architects⁸, archaeologists, art historians, specialists in culture, ethnologists, and so on.

An important role is played by the geography of perception, which requires the cooperation of psychologists. Every society possesses an image of the ideal spatial order, of an ideal landscape (and not only the cultural one), of its Arcadia Felix, even if it cannot articulate these ideals. These ideals develop under the influence of numerous factors, with the natural environment being assigned an important role (with this environment corresponding potentially to various locations: the place of residence, of origin, of a dreamt – of place on Earth...). When forming cultural landscapes, societies try to re-establish these ideal models, but have to struggle with resistance from the natural environment (the field of study of physical geography), inadequate technical facilities, and time limitations.

René Dubos (1973), in his search for the causes of similarities in the compositions of parks and garden greenery among various circles of culture, reached back in time so far that he hypothesised attempts to re-create the original image of the African savannah, the place of birth of *Homo sapiens*. Yet, when looking for the origins of cultural landscapes, it is usually sufficient to refer to much more recent traditions. This is perfectly visible in Poland for towns established according to the so-called German or Polish law. The “ideal” town, with its market square, location of the city hall, castle, parish church etc. had to be inscribed into the realities of the given place – its topography and hydrological conditions. Magnitude and density, and to some extent, the shape of a settlement also depends, for instance, upon soil quality, relief, the hydrological network, and also upon the history of rural settlement processes (in Poland since the Middle Ages) and the appropriation reforms of the 19th century. There are many more similar examples. Cultural landscape is always the effect of the combined forces of nature and culture; therefore, attempts to explain it, when undertaken by representatives of a single discipline, are inevitably insufficient.

⁸ See, in particular, the “Biography-Structure-Image” model, legible for geographers, proposed by E. Raszeja (2013).

FINAL REMARKS

It has been demonstrated here that the necessary conditions, both formal and substantive, for the study of cultural landscapes to become the leading theme around which the integration of geography could take place, are satisfied. The resulting process may even take a broader dimension, involving a number of other scientific disciplines in Poland, from both human and natural sciences. The social conditions are also advantageous, since the subject matter here in question is increasingly considered to be of importance, both in Poland and in other countries around Europe. Cultural landscapes are not the only subject which could play a unifying role in geography, although, in the opinion of the present author, it should be referred to as very, if not the most, promising in this respect. We do not know, however, whether in the future the desire to integrate will be strong amongst geographers, or whether adequate organisational frameworks will be established. Indeed, the fulfilment of the necessary conditions is by no means equivalent to the fulfilment of sufficient ones.

In this paper we have not touched on the history of the study of cultural landscapes, and respective achievements in other countries of Europe. The present author is of the opinion, however, that even outside Poland, in many cases, the issue in question related to landscape may serve as an axis of integration, a kind of integrative – *scape* or – *Schaft*.

REFERENCES

- Braudel F., 1949: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Armand Colin, Paris.
- Brinckerhoff Jackson J., 1996: *A Sense of Place, a Sense of Time*, Yale University Press, Yale.
- Brunet R. (ed.), 1992: *L'Atlas des paysages ruraux de France*, J.P. De Monza, Paris.
- Bernat S., 2015, *Dźwięk w krajobrazie. Podejście geograficzne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Czepczyński M., 2008: *Cultural landscapes of post-Socialist Cities. Representations of Powers and Needs*, Ashgate, Aldershot.
- Dobrowolska M., 1931: *Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem*, *Krakowskie Odczyty Geograficzne* nr 14, Kraków.
- Dobrowolska M., 1948: *Dynamika krajobrazu kulturowego*, *Przegląd Geograficzny*: 21, 3-4, 152-203.
- Dubos R., 1973: *A God Within*, Scribner, New York (tłum.: *Pochwała różnorodności*, PIW Warszawa, 1986).
- Fogel A. (red.) 2016: *Ustawa krajobrazowa. Komentarz do przepisów wprowadzonych w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*. Wolters Kluwer, Warszawa, ss. 247.

- Hartshorne R., 1939: The nature of geography. A critical survey of current thought in the light of the past, *Annals of the Association of American Geographers*, XXIX, No 3-4.
- Hettner A., 1927: *Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen, und ihr Methoden*, Hirt, Breslau.
- Jackowski A., 2003: *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/krajobraz.php> dostęp 26 stycznia 2018).
- Krajobraz Mojego Miasta, Narodowy Instytut Dziedzictwa <http://krajobrazmojegomiasta.pl/>
- Lelewel J., 1829: *Dzieje Polski* Joachim Lelewel potoczny sposobem opowiedział, do nich dwanaście krajobrazów skreślił, Drukarnia J. Węckiego, Warszawa.
- Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A. 2017: Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego). Analiza skuteczności ochrony krajobrazu za pomocą szczególnej formy ochrony z mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz ze sformułowaniem wniosków w zakresie propozycji zmian legislacyjnych. *Narodowy Instytut Dziedzictwa, Kraków*, ss. 65.
- Myga-Piątek U., 2005: Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* Nr 4: 40-53.
- Myga-Piątek U., 2012: *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Myga-Piątek U., 2015: Mapa krajobrazów kulturowych. Tradycja-potrzeby-trudności-próby-możliwości, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, Nr 27: 9-25.
- Plit F., 2016: *Krajobrazy kulturowe w geografii polskiej. Szkice*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Plit J., 2005: Wciąż aktualne spostrzeżenia Marii Dobrowolskiej na temat krajobrazu kulturowego i jego przemian. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, Nr. 4: 32-39.
- Plit J., 2016: *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, *Prace Geograficzne* 253, IGiPZ, Warszawa.
- Raszeja E., 2013: *Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń obszarów wiejskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, ss. 241.
- Richling A., 1999: *Koncepcja krajobrazu i jej integrująca rola w geografii i innych naukach [w:] Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności. Materiały z sesji jubileuszowej 18-20 czerwca 1999 (ed.): A. Lisowski, Wydz. Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa*
- Romer E., 1935: *Istota i życie krajobrazu polskiego*, *Czasopismo Geograficzne*, 13: 175-187.
- Sauer C., 1925: *Morphology of landscape*, *University of California, Publications in Geography* 2: 19-54.
- Smoleński L., 1912: *Krajobraz Polski*, J. Mortkowicz, Warszawa.
- Solon J. i in., 2014: *Identyfikacja i ocena krajobrazów – metodyka oraz główne założenia*, *Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska*, 77/GDOŚ/2014, Warszawa.
- UNESCO World Heritage Centre, 2018, <http://whc.unesco.org/en/list>, dostęp 30 czerwca 2018
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, *Dziennik Ustaw*, 2015, poz. 774.
- Zaborski B., Wrzosek A., 1939: *Antropogeografia, Wielka Geografia Powszechna*, t. 3, Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa.
- Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju. Profesorowi Andrzejowi Richlingowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej, 2007, *Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa*.